

DET
udenrigs
POLITISKE MAGASIN

Königsberg – fremtidsmodel

Marion Gräfin Dönhoff

Militær humanisme

Thomas G. Weiss og Kurt M. Campbell

Fra militær til civil produktion

Vitalij V. Sjlykov

Baltisk sikkerhed *Michael H. Clemmesen*

Det habsburgske rige *Uffe Østergård*

Litteratur *Sovjethistorien, Jugoslavien,*

Tredje Verden, Caseys eftermæle,

Tanker om Tyskland

4·1991

Sikkerhedspolitik i Baltikum

Michael H. Clemmesen

Mødet med en sikkerhedspolitik's graviditet og nedkomst. Indtryk og reaktioner fra de baltiske staters genfødselsår

Fra slutningen af august 1990 til september 1991 havde jeg ved et antal lejligheder mulighed for på første hånd at observere udviklingen af sikkerhedspolitiske holdninger i de baltiske lande. Der var tale om en hurtig opnåelse af en selektiv indsigt fulgt af en stadig klarere markering af behov og politik. Det skete ved:

- Det Udenrigspolitiske Selskabs rejse til de tre lande i august 1990.
- Det finske fredsforskningsinstitut TAPRIs workshop om samarbejde i Østersøregionen i Turku midt i oktober 1990.
- Det Udenrigspolitiske Selskabs formøde i slutningen af maj 1991 i København om baltisk, russisk og sovjetisk sikkerhed.
- Selskabets endelige workshop om emnet i slutningen af september i Svaneke.

Førstehåndsoplevelserne blev suppleret gennem læsning, bl.a. af den engelsksprogede estiske ugeavis *The Estonian Independent* (fra begyndelsen af juni *The Baltic Independent*).

Oplevelserne i efteråret 1990 var præget af forsigtig optimisme som følge af de indledte forhandlinger med den sovjetiske ledelse samt ikke mindst med den mere positive russiske. Mødet i maj 1991 var påvirket af pessimisme på grund af begivenhederne i vintermånederne i Vilnius og Riga, der blev tolket i rammen af manglende fremskridt under forhandlingerne med Sovjetunionen. Septembermødet i år var naturligt nok domineret af begivenhederne i august og af den efterfølgende hurtige formelle anerkendelse af de baltiske lande som selvstændige stater.

August 1990

Under rejsen i august 1990 fik gruppen fra Det Udenrigspolitiske Selskab muligheder for at diskutere med nogle af nøglepolitikere i Letland og Estland. Under det korte ophold i Vilnius var den eneste begivenhed med sikkerhedspolitik indhold mødet med republikkens præsident i det

endnu ikke barrikaderede parlament. Som svar på et sikkerhedspolitisk spørgsmål gjorde Landsbergis klart, at man ville garantere Sovjetunionen adgang til baseområdet i Kaliningrad Oblast. Præsidenten viste i øvrigt en akut modstand mod handlinger, der kunne undergrave påstanden om suverænitæt – såsom oprettelsen af et dansk konsulat.

Det var en mere overfladisk, naiv, pragmatisk holdning, der prægede repræsentanterne fra den lettiske ledelse på mødet i Riga. Et dansk konsulat blev imødeset som praktisk af hensyn til behandlingen af visumansøgninger. Letland var på dette tidspunkt klar til at acceptere fortsatte sovjetiske baser, hvis blot disse blev legitimeret gennem forhandlinger. Den daværende lettiske viceudenrigsminister Nikolaj Nejland (svenskatalende, angiveligt tidligere KGB-officer med post som påvirkningsagent i Stockholm i Palme-perioden) forsvarerede varmt tanken om en nordisk kernevåbenfri zone dækkende Baltikum. Udenrigsminister Janis Jurkans støttede idéen ud fra håbet om ad den vej at begrænse den sovjetiske militære tilstedeværelse.

Man syntes på dette tidspunkt ikke at have troværdige forestillinger om, hvorledes man som selvstændig stat skulle håndtere spørgsmålene om nationalt forsvar henholdsvis for afviklingen af den sovjetiske militærindustri i landet. Der blev ikke demonstreret forståelse for de begrænsninger i politisk handlefrihed, som

hensynet til de store russiske minoritet måtte forventes at ville medføre.

Den klareste analyse af de sikkerhedspolitiske problemer under turen fik gruppen af socialdemokraten Marju Lauristin under besøget i Tallinn. Indledningsvis skulle man udnytte den officielle sovjetiske erkendelse af det ulovlige i besættelsen i 1939-40 til at presse for en aftale, der midlertidigt legaliserede troppernes tilstedeværelse.

Man ville så opnå at få indsigt i, hvor store sovjetiske styrker, der befandt sig i landet, og hvor de befandt sig. Herigennem ville man også opnå en de facto anerkendelse af Estland som selvstændig forhandlingspartner. Lauristin betragtede det ikke som realistisk at opnå væsentlige reduktioner før efter, tilbagetrækningen fra det tidligere DDR var afsluttet i 1994.

Dårligt rustet

En borgerlig politiker, historikeren Mart Laar, skitserede et estisk forsvar efter selvstændighed som kopieret efter den finske hær. Esterne viste i modsætning til letterne en akut forståelse for de problemer, som den store russiske minoritet ville kunne skabe for opnåelsen af selvstændighed og i perioden efter, at denne var opnået.

For alle de tre landes vedkommen- de var det indlysende, at man stod dårligt fagligt rustet til den sikkerhedspolitiske del af forhandlingerne

med Sovjetunionen. Man havde ikke rådighed over egne eksperter, der bl.a. kunne hjælpe med at afdække, hvilke baser, udrustning og bemanding, som det var rimeligt at bevare i landene inden for rammen af en given sovjetisk militærdoktrin.

Flere af de baltiske politikere havde haft ledende administrative poster i Sovjetunionen i flere år. Derfor kunne den manglende viden kun forklares ved det alment kendte forhold, at den civile elite i Sovjetunionen var udelukket fra enhver konkret viden om landets væbnede styrker. Den politiske kontrol med de sovjetiske styrker fandt kun sted på allerhøjeste niveau.

Oktober 1990

Under mødet i Turku var repræsentationen fra de baltiske lande svag. Arrangørerne havde undladt at give diskussionerne et konkret sikkerhedspolitisk sigte. Det eneste mere specifikke sikkerhedspolitiske emne, der blev behandlet, var spørgsmålet om Norden som kernevåbenfri zone.

Den umiddelbare reaktion var at gøre klart, at den eneste vej til at opnå en holdbar kernevåbenfrihed i de baltiske lande ikke var en traktat, men de tre – ikke kernevåbenbesiddende lande – opnåelse af fuld suverænitet.

Kun derigennem ville de politiske omkostninger ved redeployering af kernevåben være betydelige. I den da eksisterende situation ville en zoneaf-

tale indebære en international bekræftelse af den sovjetiske suverænitet over republikkerne. I en situation, hvor de baltiske lande havde opnået selvstændighed, ville en zoneaftale give Sovjetunionen en fornyet rolle som garantimagt. Det ville ikke nødvendigvis være hensigtsmæssigt. Tan-

” I den da eksisterende situation ville en zoneaftale indebære en international bekræftelse af den sovjetiske suverænitet over republikkerne. ”

ken om en kernevåbenfri zone i Østersøen blev også imødegået af ty skeren Axel Krohn fra fredsforskningsinstituttet i Stockholm (SIPRI).

Maj 1991

Den forberedende workshop om baltisk, russisk og sovjetisk sikkerhed var i realiteten et møde mellem en gruppe af Selskabets medlemmer og Rai-vo Vare, den estiske minister for statsanliggender, som bl.a. omfattede ansvaret for grænsesikring/forsvar. Selskabet ville ud over at forberede mødet i september ved at drøfte emner og forløb give Vare lejlighed til at fremlægge og diskutere de baltiske landes sikkerhedspolitiske situation. Derigennem blev emner af relevans for de stallede forhandlinger med Sovjetunionen behandlet.

Diskussionen blev styret af den estiske ministers meget omfattende liste over emner, der ønskedes disku-

teret, herunder den faktiske sovjetiske militære tilstedeværelse i landet.

Oplysninger, der var tilgængelige i Vesten og som var udvekslet i CFE-regi, var ikke til rådighed for de baltiske landes regeringer. Andre emner var: mulighederne for at kunne kontrollere tilbagetrækningen, de positive og negative virkninger for Europa af baltisk nationalisme, samt de tre landes indplacering i sikkerhedsstrukturen i Europa.

Endvidere ønskede Vare at drøfte virkningen af nye militærdoktriner. Reaktionen var en understregning af de afgørende forandrede muligheder, som den nye sovjetiske militærdoktrin gav balterne ved evt. realforhandlinger med Sovjetunionen om den fremtidige militære tilstedeværelse.

Med den erklærede overgang til en strategisk defensiv militærdoktrin var der tale om et markant mindre behov for militær tilstedeværelse i Baltikum.

Den nye doktrin

Under de tidligere tiders offensive doktrin havde der været behov for at udnytte området som base for Østersøflåden og som udskibningsområde for de amfibieenheder, der skulle landsættes i Danmark. Det var brug for flybaser for de jagerbombefly, der skulle dominere Østersøen. I Baltikum opholdt nogle af de hærenheder sig, der som anden angrebsbølge skulle afgøre slaget om Vesteuropa.

I rammen af den nye, defensive

doktrin kunne Sovjetunionens militære forhandlere med nogen troværdighed fremlægge frykten for, at de baltiske lande igen skulle blive anvendt som en bro for invasion af Rusland, som det var sket i 1918.

En evt. landsætning af landstyrker kunne imidlertid imødegås af under-

” I Baltikum opholdt nogle af de hærenheder sig, der som anden angrebsbølge skulle afgøre slaget om Vesteuropa. ”

vandsbåde samt af jagerbombefly fra baser i Rusland, Hviderusland og Kaliningrad Oblast. Denne mulighed kunne ikke logisk underbygge sovjetiske ønsker om militær tilstedeværelse i de tre lande. Dette specielt fordi de sovjetiske muligheder skulle ses som et supplement til baltiske landstyrker, der var indsat i forsvaret af landenes neutralitet.

Det ville være et betydeligt tab for Østersøflåden at miste de omfattende trænings- og basefaciliteter i de baltiske lande. Men de medfølgende ulemper ville ikke medføre et væsentligt sikkerhedspolitisk handicap i rammen af den nye, defensive doktrin.

Det eneste område, hvor de baltiske lande havde bevaret deres strategiske betydning i den nye militærdoktrin, var med hensyn til luftforsvar.

Man kunne påpege, at de baltiske lande var væsentlige som et frem-skudt luftvarslings- og luftforsvarsområde. Man havde fortsat brug for

at kunne udnytte de radarstationer, luftværnsraketbatterier og jagerfly, der er placeret i Baltikum for at gennemføre et fremskudt forsvar af de centrale dele af Rusland mod angreb med krydssmissiler eller fly. Dette problem kunne indtil videre kun løses fra baltisk jord.

Denne midlertidige og rent luftmilitære tilstedeværelse betød ikke som hærstyrkerne nogen umiddelbar trussel mod landenes suverænitet.

September 1991

Med den russiske revolution i august og den efterfølgende anerkendelse af de baltiske landes selvstændighed var situationen drastisk ændret.

I modsætning til tidligere, hvor balterne måtte se i øjnene, at accepten af baser kunne blive en forudsætning for selvstændighed, var det nu Rusland/Sovjetunionen, der skulle forhandle fra en svaghedssituation. Man kunne ikke længere uden væsentlige negative internationale reaktioner gennemtvinge et resultat, som de tre lande ikke accepterede.

Samtidig betød den sovjetiske hærs indblanding i kuppet, at man måtte forvente, at den var så politisk svækket, at dens synspunkter og krav i overensstemmelse med militærdoktrinen ikke ville bevare fuld gennemslagskraft.

Den stærkt accelererende økonomiske og sociale krise i Sovjetunionen, der blev forværret af de eskalerende modsætningsforhold mellem

republikkerne, medførte, at mødet i Svaneke blev præget af en blanding af håb og pessimisme. Man forventede fra balternes side et totalt sammenbrud, selv om man håbede, at det ikke ville finde sted.

De væsentligste baltiske deltagere var de estiske og litauiske forsvarsministre Raivo Vare og Audrius Butkevicius samt Talavs Jundzis fra det lettiske parlaments forsvarskommission.

På trods af den nye situation, havde reaktionen hos de lokale sovjetiske militære myndigheder endnu ikke ændret sig fundamentalt.

I september var det stadig den sovjetisk/russiske politik, at tilbagetrækning først kunne finde sted efter 1994, og man havde ikke meddelt, at alle styrker ville blive trukket bort. Dette selv om man nu fra baltisk side havde understreget, at enhver tilstedeværelse kun kunne være midlertidig. Man havde stadig ikke fået adgang til viden om, hvilke styrker, der fandtes i landene.

Inden for den sikkerhedspolitiske grundopfattelse, som blev præsenteret af den tilstedeværende repræsentant for det russiske udenrigsministerium, ukraineren Vladimir Tjernega, var der ikke nogen logisk, militær årsag til at blive i de baltiske lande. Der eksisterede simpelt hen ikke nogen trussel fra vest, der militært kunne begrunde en fortsat tilstedeværelse dér. De eneste årsager til, at man ikke øjeblikkeligt kunne trække alt hjem var, at der ikke var muligheder for at genhuse kadrerne.

»Finsk« løsnig

I en reaktion på disse oplysninger blev det understreget, at da det hidtil ikke var lykkedes at etablere politisk kontrol over det sovjetiske militæraparat, kunne balterne ikke forvente at blive mødt med Tjernegas opfattelse under de kommende forhandlinger. Holdningen hos de russiske/sovjetiske forhandlere måtte forventes fortsat at være domineret af den nye militærdoktrins logik.

Men som nævnt tidligere ville alt andet end en luftforsvarstilstedeværelse umiddelbart kunne afvises under henvisning til samme doktrin. Dette ikke mindst under henvisning til den af balterne refererede udtalel-

Der eksisterede simpelt hen ikke nogen trussel fra vest, der militært kunne begrunde en fortsat tilstedeværelse dér.

se af unionens forsvarsminister Sja-posjnikov. Under mødet den 12. september med republikkernes forsvarsministre havde han vurderet, at der ikke ville være nogen trussel fra vest i de næste femten år.

Den resterende mulige russiske nervøsitet ville kunne imødegås gennem en kopiering af det »finske« territoriale neutralitetsforsvar.

Hvis russerne på trods af den manglende trussel insisterede på en luftforsvarsdækning over de baltiske lande, ville balterne kunne tilbyde russerne midlertidigt at bemande de

fortsat integrerede radarstationer og SAM-batterier med – i sovjetisk sammenhæng – teknisk meget velkvalificeret mandskab. På længere sigt måtte det forventes, at også det russiske luftforsvar i stigende grad kunne bygges på luftmobilitet gennem luftbårne radarstationer og lufttankning. Det var en nødvendig følge af de stigende priser på jagerfly og den uklare trusselretning.

I den nye situation, hvor der ikke var behov for at sikre egne offensive forbindelseslinjer på havet i Østersøen, havde den russiske Østersøflåde ikke behov for andre typer af enheder, end hvad man havde i de andre Østersølande, dvs. lette enheder. Disse kunne løse deres opgaver fra de resterende russiske baser.

Under forhandlingerne med russerne måtte det højest prioriterede mål for balterne være at få trukket luftbårne styrker og andre specialstyrker tilbage hurtigst muligt. De var den eneste umiddelbare trussel ved et sammenbrud i Rusland.

Forholdene omkring Königsberg/Kaliningrad Oblast udgjorde et særligt problem. Så længe området blev bevaret som en væsentlig base ville dette virke som en magnet på russisk/sovjetisk militær interesse i det baltiske område.

Mødet i Svaneke viste, at de baltiske repræsentanter fortsat havde et vel juridisk-naivt billede af verden. Dette ytrede sig på forskellig måde. I en forestilling hos esten Vare om, at en kernevåbenfri zone ville kunne

yde en vis beskyttelse mod kernevåbenkrig. I et antal udtalelser, der viste, at man ikke helt havde forstået, hvor meget en retfærdig løsning på nationalitetsspørgsmålet ville komme til at betyde for landenes fremtidige situation, herunder integrationen af russerne i landene som ligestillede borgere.

Litaueren Butkevicius havde overdrevne forestillinger om den handlefrihed og indflydelse, som en småstat opnåede blot ved at være selvstændig.

Fremtiden

Den seneste tid har vist, at vejen til fuld baltisk selvstændighed ikke bliver uden problemer. Ganske vist er tilbagetrækningen af de sovjetiske styrker begyndt, men det er uklart, hvor langt man er parat at gå uden at være udsat for internationalt pres.

St. Petersborgs liberale borgmester

„Litaueren Butkevicius havde overdrevne forestillinger om den handlefrihed og indflydelse, som en småstat opnåede blot ved at være selvstændig.“

Anatolij Sobjtjaks udtalelse om, at det var naturligt for Rusland at bevare baser i Baltikum er et muligt varsel om problemer. (Jf. *The Baltic Independent*, October 11-17, 1991, artiklen: »Agreement on Soviet troop withdraw-

wal from Estonia signed«. Det fremgår heraf, at ganske vist er der indgået en aftale om indledningen af tilbagetrækningen, men den sovjetiske hær ønsker fortsat baser, og Sobjtjak mener, at baserne skal blive i de baltiske lande, »ligesom de amerikanske baser i Japan og Sydkorea«.)

Alle de tre lande er begyndt at opstille deres egne små militære styrker. De skal først og fremmest sikre grænserne, en opgave, der snart kan blive akut ved et sammenbrud i de tilgrænsende russiske områder. Man har vanskeligt ved at finde uddannede kadrer og er derfor tvunget til at rekruttere disse fra de sovjetiske styrker.

Man kunne overveje, om det ikke ville være en naturlig opgave for Danmark – i samarbejde med de andre nordiske lande – at hjælpe til med uddannelsen af disse kadrer. Det ville være mindre udfordrende, end hvis de europæiske stormagter bidrager.

Det ville også sikre, at de kommende officerskorps blev påvirket til at forstå deres rolle i et demokrati, hvilket ikke ville være en dårlig idé under hensyn til den vanskelige politiske, økonomiske og sociale omstilling, de tre lande skal igennem i de kommende år.

Michael H. Clemmesen er oberstløjtnant og cand.phil. i historie, for tiden tjenstgørende på Forsvarsakademiet.

Det habsburgske rige og dagens Centraleuropa

Uffe Østergård

Kan det habsburgske dobbeltmonarki danne forbillede? Parallellen mellem sovjetimperiets opløsning i 1989 og det østrig-ungarske i 1918 er slående og maner til forsigtighed med begejstring for afvikling af enhver overnational myndighed

It is very important, therefore, not to allow one's judgement to be clouded by hindsight, not to assume that, because the Habsburg Monarchy did not survive the First World War, it was bound not to survive in any case. (Alan Sked: »The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815-1918, London 1989, 231)

Den flittige udenrigspolitiske analytiker og skribent J. Ørstrøm Møller har for nylig foreslået Habsburgriget som forbillede for en nyorganisering af et postnationalistisk Europa (*udenrigs*, nr. 1, 1991). Hvordan udviklede dette rige sig, og hvordan var det organiseret?

Den umiddelbare anledning til oprettelsen af det habsburgske rige var dynastiske tilfældigheder, men det er ikke tilstrækkeligt som forklaring på den uendelige sejlivede, der præge-

de denne statsdannelse. Den blev spået undergang igen og igen, men overlevede alligevel helt til 1918. Den egentlige årsag til rigets eksistens som centraliseret stat på tværs af alle lokale forskelligheder, var dets rolle som militært bolværk mod den osmanniske ekspansion. Tyrkerne belejrede Wien første gang i 1529 og sidste

„Den umiddelbare anledning til oprettelsen af det habsburgske rige var dynastiske tilfældigheder, men det er ikke tilstrækkeligt som forklaring på den uendelige sejlivede, der prægede denne statsdannelse.“

gang i 1683, og riget klarede sig kun på et hængende hår.

Det var en ungarsk konge af den polsk-litauiske slægt Jagiello, Lajos II,